

Joanna Kowalik-Bylicka*

Stanisław Antoni Szczuka, podkanclerzy Wielkiego Księstwa Litewskiego, jako doradca Stanisława Leszczyńskiego w latach 1706-1709

Stanisław Antoni Szczuka, Deputy Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania, as Advisor to Stanisław Leszczyński from 1706 to 1709

Abstract: The article discusses events from 1706 to 1709, associated with the Great Northern War in the Polish-Lithuanian Commonwealth, focusing on the reign of Stanisław Leszczyński and the role of Stanisław Antoni Szczuka by the king's side. Primary sources include the correspondence of Lithuanian Grand Chancellor Karol Stanisław Radziwiłł (1669-1719), particularly letters from royal secretaries Samuel Kazimierz Szwykowski and Jozafat Michał Karpi, which document daily events of the war in the Commonwealth. These letters were published in two volumes by Jerzy Dygdała in 2018 and 2019 and include information from contemporary newspapers, excerpts from Radziwiłł's diary, and an attributed account of the king's journey to Saxony by Szczuka. Additional sources feature correspondence between Stanisław Antoni Szczuka and his wife, Konstancja Potocka Szczuka, as well as court expenses from this period. During Leszczyński's reign, Szczuka served as an advisor and royal minister, overseeing the royal chancellery, preparing documents for the monarch's signature, and receiving diplomatic missions. The letters of Szwykowski and Karpi reflect Leszczyński's trust in Szczuka, who was known for his wisdom, dedication to the Commonwealth, and advocacy for national unity. Renowned for his oratory skills, Szczuka expressed skepticism toward the political and military plans of Charles XII and disapproved of the Swedish army's conduct in the Commonwealth.

Keywords: Stanisław Antoni Szczuka, Northern War, King Stanisław Leszczyński

* dr, Uniwersytet w Siedlcach, Archiwum Państwowe w Lublinie, ORCID: 0000-0002-9958-600X, e-mail: joanna.kowalik-bylicka@uws.edu.pl.

Streszczenie: Artykuł dotyczy wydarzeń z lat 1706-1709, związanych z rozgrywką się na terenie Rzeczypospolitej III wojną północną, oraz okresem panowania Stanisława Leszczyńskiego i roli, jaką pełnił Stanisław Antoni Szczuka przy boku króla. Podstawę źródłową stanowi korespondencja kanclerza wielkiego litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła (1669-1719), w tym listy dwóch sekretarzy królewskich Samuela Kazimierza Szwykowskiego i Józefa Michała Karpia z lat 1706-1709, które przybliżają dzień po dniu wydarzenia związane z okresem wojny północnej, rozgrywanej się na terenie Rzeczypospolitej. Listy zostały wydane przez Jerzego Dygdałę w dwóch tomach w 2018 i 2019 r. W wydawnictwie znalazły się również informacje z ówczesnych gazet, fragmenty diariusza kanclerza Karola Stanisława Radziwiłła oraz przypisywana podkanclerzemu litewskiemu Stanisławowi Antoniemu Szczuce relacja z podróży króla do Saksonii. Uzupełnieniem powyższych materiałów jest korespondencja Stanisława Antoniego Szczuki z małżonką – Konstancją z Potockich Szczuczyną, oraz rachunki dworu podkanclerzego z powyższego okresu. Stanisław Antoni pełnił w omawianym okresie rolę doradcy i królewskiego ministra, czuwał nad królewską kancelarią, przygotowywał dokumenty do podpisu przez monarchę i przyjmował poselstwa. Z listów Szwykowskiego i Karpia można wywnioskować, że cieszył się zaufaniem Leszczyńskiego. Szczuka miał opinię człowieka, którego charakteryzował rozsądek, dbałość o dobro Rzeczypospolitej i dążenie do zgody w kraju. Słynął także z talentów krasomówczych. Z relacji mu współczesnych wynika, że w okresie pierwszego panowania Leszczyńskiego był sceptyczny wobec politycznych i militarnych planów Karola XII. Negatywnie oceniał również postępowanie wojsk szwedzkich na ziemiach Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: Stanisław Antoni Szczuka, wojna północna, król Stanisław Leszczyński

Stanisław Antoni Szczuka, sekretarz króla Jana III, pisarz polityczny, podczaszy wiski, a następnie regent kancelarii koronnej, referendarz koronny, a od 1699 r. – podkanclerzy Wielkiego Księstwa Litewskiego, w okresie przypadającym na lata działalności publicznej osiągnął wysoką pozycję polityczną i majątkową, posiadał rozległe majątki oraz wpływy na dworze królewskim, a poprzez urzędy piastowane w poszczególnych województwach również w terenie, zwłaszcza na Litwie, w województwie lubelskim oraz na północnym Mazowszu. W historii Rzeczypospolitej to okres panowania Jana III, Augusta II oraz Stanisława Leszczyńskiego, których Szczuka był doradcą. Postać Stanisława Antoniego, jak zaznaczyła Teresa Zielińska w artykule poświęconym jego działalności jako referendarza koronnego, pojawia się często w źródłach z okresu panowania króla Jana III oraz Augusta II, niestety brak pełnego opracowania monograficznego na temat jego życia i działalności. Ukazało się natomiast szereg tekstów ana-

lizujących różne aspekty jego działalności publicznej i gospodarczej oraz biogram w Polskim Słowniku Biograficznym¹.

Poniższy artykuł dotyczy wydarzeń z lat 1706-1709, związanych w rozgrywającą się na terenie Rzeczypospolitej III wojną północną oraz okresem panowania Stanisława Leszczyńskiego i roli, jaką pełnił Szczuka przy boku króla. Podstawę źródłową stanowi korespondencja kanclerza wielkiego litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła (1669-1719), w tym listy dwóch sekretarzy królewskich: Samuela Kazimierza Szwykowskiego i Jozafata Michała Karpia z lat 1706-1709, która przybliży dzień po dniu wydarzenia związane z okresem rozgrywającej się na terenie Rzeczypospolitej wojny północnej. Powyższe materiały przechowywane są w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w zespole Archiwum Warszawskie Radziwiłłów². Listy zostały wydane przez Jerzego Dygdałę w dwóch tomach w 2018 i 2019 r.³ W wydawnictwie znalazły się również informacje z ówczesnych gazet, fragmenty diariusza kanclerza Karola Stanisława Radziwiłła oraz przypisywana podkanclerzemu litewskiemu Stanisławowi Antoniemu Szczuce relacja z podróży króla do Saksonii. Tak dobrany zestaw źródeł stanowi cenny materiał przybliżający okres panowania Stanisława Leszczyńskiego w latach 1706-1709. W tomach powyższych brak korespondencji Stanisława Antoniego Szczuki z Radziwiłłem. Powyż-

- 1 *Bibliografia Literatury Polskiej. Nowy Korbut*, t. 3, *Piśmiennictwo Staropolskie*, hasła osobowe n-ż, red. K. Budzyk, Państwowy Instytut Wydawniczy 1965, s. 309-310; I. Grochowska, *Stanisław Antoni Szczuka – jego działalność w ziemi wiskiej 1682-1710*, Warszawa 1989, s. 5, 37, 38; zob. też. M. Konopka, *Stanisław Antoni Szczuka – dygnitarz i przyjaciel Jana III*, [w:] *Studia z dziejów epoki Jana III*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1984, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 726, Historia, t. 47, s. 211-219; A. Michałowska, *Stanisław Antoni Szczuka – początki kariery patrona*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, R. CII, s. 61-89; T. Zielińska, *Stanisław Antoni Szczuka jako referendarz koronny w latach 1688-1699*, „Kwartalnik Historyczny” 2004, R. CXI, s. 5-21; H. Gmiterek, *Aktywność gospodarcza Antoniego Szczuki w Lubelskiem na przełomie XVII-XVIII wieku*, [w:] *Miedzy Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwiejskiego*, red. B. Roka, J. Maronia, Toruń 2006, s. 597-608; H. Palkij, *Szczuka Stanisław Antoni*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa-Kraków 2011, t. 47/3, s. 469-481.
- 2 Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (dalej: AR), dział V.
- 3 *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 1, *Wyprawy do Saksonii i Litwy w latach 1706-1708. Listy królewskich sekretarzy Samuela Kazimierza Szwykowskiego i Jozefata Michała Karpia oraz fragmenty z gazet pisanych i diariuszy*, wydał Jerzy Dygdała, Warszawa 2018, s. 322; *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 2, *W wędrówkach po Polsce między Gdańskiem a Lwowem w latach 1708-1709. Listy królewskiego sekretarza Jozafata Michała Karpia oraz fragmenty z gazet pisanych i diariuszy*, wydał Jerzy Dygdała, Warszawa 2019, s. 362.

szy materiał został pominięty w edycji z uwagi na fakt, że znajdują się w niej przede wszystkim informacje dotyczące pracy kancelarii, wystawianych dokumentów, na starostwa i królewszczyzny. Uzupełnieniem powyższych materiałów jest korespondencja Stanisława Antoniego Szczuki z małżonką – Konstancją z Potockich Szczuczyną, oraz rachunki dworu podkanclerzego z powyższego okresu⁴.

Stanisław Antoni Szczuka, herbu Grabie, urodził się w 1652 lub – jak sam twierdził – w 1654 r.⁵ Wywodził się z litewskiej linii rodu. Był synem Stanisława Szczuki, który zmarł w niewoli moskiewskiej w 1655 lub 1656 r., i Zofii Szpilewskiej Neronowiczówny, córki Stefana, podczaszego rzeczyckiego, wdowy po Andrzeju Bobrzeckim, która zmarła niedługo po mężu. Przyszły podkanclerzy miał brata Gracjana Michała (zm. w 1694 r.) i siostrę Annę. Opiekę nad nieletnimi Szczukami sprawowali Władysław Sytyński, stolnik upicki, Stanisław Szczuka, podstarości upicki, i Jerzy Kazimierz Neronowicz, miecznik rzeczycki.

Stanisław Antoni kształcił się początkowo w Wilnie. Związał się tam z domem podskarbiego litewskiego Hieronima Kryszpina Kirszenszteina, którego synom towarzyszył podczas studiów w Akademii Krakowskiej. Około 1671 r. młodym Szczuką zajął się krewny, ksiądz Kazimierz Jan Szczuka, uczestnik wojen szwedzkich, późniejszy dostojnik kościelny – opat paradyski, a pod koniec życia biskup chełmiński. Kazimierz Szczuka był postacią popularną i cenioną, również na dworze królewskim. To jemu Stanisław zawdzięczał wykształcenie i kontakt z dworem króla Jana III. Ks. Kazimierz Szczuka do końca życia czuwał nad krewnym, czego dowodem jest bogata korespon-

- 4 AGAD, Archiwum Publiczne Potockich (dalej: APP), sygn. 163 t. 42, Korespondencja Stanisława Antoniego Szczuki, sekretarza króla Jana III i regenta kancelarii koronnej, potem referendarza koronnego, wreszcie podkanclerzego W. Ks. Lit. (tzw. Teki Szczuki): T. XLII – Listy Stanisława Szczuki do żony Konstancji z Potockich Szczuczyny z lat 1695-1709 wraz z kilkunastoma listami Szczuczyny do Szczuki; ibidem, t. 43, Korespondencja Stanisława Antoniego Szczuki, sekretarza króla Jana III i regenta kancelarii koronnej, potem referendarza koronnego, wreszcie podkanclerzego W. Ks. Lit. (tzw. Teki Szczuki): T. XLIII – Listy Konstancji z Potockich Szczuczyny do Stanisława Szczuki z lat 1695-1709 i jeden list do córki Wiktorii Kątskiej z roku 1721; ibidem, Archiwum Potockich z Radzyna (dalej: APR), sygn. 438, Księga percepty i ekspensy dworu Stanisława Antoniego Szczuki, podkanclerzego W. Ks. Lit. (w Grodnie, Warszawie, Radzynie, Kurowie, Szczuczynie oraz w czasie licznych podróży – krajowych i zagranicznych) okresowo przez w/w sprawdzana i podpisywana z lat 1706-1710.
- 5 H. Palkij, op. cit., s. 469; J. Wiśniewski, *Podkanclerzy Stanisław Antoni Szczuka a geneza, rozrost i rozpad dóbr szczuczynskich*, [w:] *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, red. M. Gnatowski, H. Majecki, Warszawa 1975, s. 252-270.

dencja. W listach wyczytać można rady i wskazówki, których udzielał młodemu Szczuce. Ks. Szczuka pochwalał m.in. edukację w Akademii Krakowskiej. Stanisław Antoni zgłębiał tam wiedzę jako słuchacz filozofii, retoryki, łaciny, a za radą opata – „polszczyzny”. Biegłe opłynał znajomość języka francuskiego i niemieckiego, posługiwał się też włoskim. Edukację zakończył praktyką w Trybunale Lubelskim, podczas której zapoznawał się z prawem koronnym⁶.

Karierę rozpoczął od stanowiska sekretarza króla Jana III w 1675 r. Kazimierz Sarnecki w pamiętniku z czasów Jana Sobieskiego podkreślał, że Szczuka stale przebywał u boku króla, jako zaufany doradca, poufny przyjaciel, bez którego źle się działo na dworze⁷. W okresie tym najczęściej przebywał na dworze króla oraz w swym pałacu w Warszawie i Radzynie, który otrzymał przed 1686 r. Uczestniczył w przygotowaniach sejmów w kancelarii królewskiej i na sejmikach, miał opinię znakomitego mówcy. W 1683 r. jako rotmistrz husarski brał udział w wyprawie wiedeńskiej, z której jako pierwszy przekazał do kraju wiadomości o zwycięstwie. Dzięki pracowitości i wyjątkowym zdolnościom, a także zaufaniu, jakim się cieszył, doszedł do kolejnych stanowisk i, jak napisał Bartoszewicz: król „[...] widząc w nim wielkie przymioty, do publicznych go interesów aplikować począł”⁸. W 1682 r. Szczuka otrzymał pierwszy urząd – podczaszostwo wiskie⁹, natomiast 22 stycznia 1682 r. został mianowany sekretarzem pieczęci mniejszej koronnej¹⁰, 18 października 1688 r. został mianowany referendarzem koronnym. Pod koniec 1688 r. przekazał regencję kancelarii mniejszej Stanisławowi Godlewskiemu, mimo to wciąż był aktywny w jej pracach, podpisywał niektóre dokumenty wystawiane pod pieczęcią tej kancelarii. Być może do wiosny 1699 r. sprawował też funkcję regenta kancelarii wielkiej koronnej, jego podpisy widnieją bowiem pod aktami wystawianymi przez kancelarię¹¹.

Pracując w kancelarii królewskiej, przygotowywał zarysy państwowych dokumentów. Praca Szczuki w kancelarii koronnej przyniosła

6 T. Zielińska, op. cit., s. 6-7.

7 K. Sarnecki, *Pamiętnik z czasów Jana Sobieskiego*, Wrocław 1958, s. 81.

8 J. Bartoszewicz, *Stanisław Antoni Szczuka*, „Tygodnik Ilustrowany” 1862, t. 16, s. 16.

9 T. Zielińska, op. cit., s. 7.

10 H. Palkij, op. cit.

11 J. Bartoszewicz, op. cit., s. 16.

mu wiedzę na temat funkcjonowania instytucji w Rzeczypospolitej i wad systemu. Doświadczenie, jakie zdobył, połączone z wiedzą i aktywnością na polu politycznym przyniosły efekt w postaci projektu reform skarbowych i wojskowych oraz dotyczących procedur sejmowych, które przedstawił na sejmie w 1703 r. Wielokrotnie sugerował reformy oświatowe oraz zmiany w funkcjonowaniu sądownictwa szlacheckiego. Projekty reform Szczuka przedstawiał podczas obrad sejmów już od lat 90. XVII w. Ponieważ projekty Szczuki zbieżne były z tekstem traktatu *Ecclipsis Poloniae Orbi Publico Demonstrata*, opublikowanego w 1709 r. pod pseudonimem, jemu właśnie przypisuje się jego autorstwo¹². W traktacie autor zaproponował dwunastopunktowy program reform. Za główną przyczynę zła uznał rozdawnictwo królewskich i urzędów, postulował przekazanie dóbr królewskich na potrzeby skarbu państwa i wydzierżawienie ich tym, którzy zaoferują najwięcej. Domagał się ponadto decentralizacji skarbu wraz z ograniczeniem roli króla i podskarbich. Ważnym postulatem było również utrzymanie 36-tysięcznej armii, która składać się miała z piechoty i jazdy (husarii). Takim wojskiem dowodzić mieli hetmani wybierani na trzy lata. Armia miała być uzupełniana obowiązkowymi popisami, które organizowane miałyby być każdego roku. Postulował dodatkowe kształcenie młodzieży szlacheckiej w zakresie geografii i historii politycznej, a także zwiększenie dostępności do sądów, ograniczenie korupcji i podniesienie kompetencji sądów. Autorstwo Szczuki podważa Jacek Staszewski, który za argument podaje fakt, że autor w polityce zagranicznej widział sojusznika w Rosji, co było dotychczas sprzeczne z poglądami podkanclerzego¹³.

Po śmierci króla Jana III, Szczuka początkowo był zwolennikiem wyboru Jakuba Sobieskiego na jego następcę. Na sejm konwokacyjny posłował z województwa lubelskiego. Na sejmiku relacyjnym wiskim 22 października 1696 r. został wybrany na posła oraz rotmistrza ziemi wiskiej na elekcję. Ostatecznie, z uwagi na fakt, że nie widział szansy wyboru królewicza na króla, opowiedział się za Wettynem.

12 Traktat o naprawie Rzeczypospolitej pt. „Zaćmienie Polski Światu Powszechnemu Wskazane”, opublikowany w 1709 r. pod pseudonimem „Szczerota Prawdzicki”, zaliczany jest do osiągnięć polskiej myśli politycznej tego okresu. I. Grochowska, op. cit., s. 33-36.

13 J. Staszewski, *Pomysły reformatorskie czasów Augusta II. Uwagi o dziełach i programach*, [w:] „Jak Polskę przemienić w kraj kwitnący...”. Szkice i studia z czasów saskich, Olsztyn 1997, s. 69-95.

Podczas elekcji głosował na elektora saskiego Fryderyka Augusta. W czasie wjazdu Augusta II do Warszawy 12 stycznia 1698 r. Szczuka znajdował się w otoczeniu króla i uznawany był już za jego doradcę. W jego imieniu odpowiadał licznym poselstwom, organizował obrady rady królewskiej i Senatu. Towarzyszył królowi podczas jego wypraw, m.in. w nieudanej wyprawie przeciwko Turcji w 1698 r. Doszło wówczas do antysaskich rozruchów w armii koronnej. Szczuka, który znany był jako regalista, w obliczu napiętej sytuacji zapowiadał, że w razie sasko-polskiej konfrontacji zbrojnej wypowie posłuszeństwo Augustowi II. Ostatecznie porozumienie między królem a polskimi poddanymi udało się osiągnąć, przede wszystkim dzięki mediacji Stanisława Antoniego, wówczas referendarza koronnego¹⁴.

Dnia 27 lipca 1699 r., po naradzie z senatorami August II mianował Szczukę podkanclerzym Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ostatniego dnia lipca Szczuka otrzymał pieczęć mniejszą litewską i złożył przysięgę, wszedł tym samym do rady królewskiej i Senatu. Na sejmie, który obradował, został wyznaczony na komisarza z senatu do trybunału skarbowego w Wilnie. Jako podkanclerzy litewski przejął regiment piechoty. Brał udział w radach senatu w 1700 r., podczas których zażądano od Brandenburgii zwrotu zajętego w 1698 r. Elbląga. W trakcie przejmowania miasta wygłosił mowę i podpisał z innymi komisarzami akt przejścia miasta. Podczas pełnionej funkcji wielokrotnie postulował i inicjował reformy, które miały na celu naprawę systemu skarbowego oraz zdobycie kwot na wyposażenie i wzmocnienie wojska koronnego.

Lata 1700-1721 to okres wydarzeń związanych z wielką wojną północną. Dla Rzeczypospolitej występuje ona w dwóch etapach. Pierwszy rozpoczyna się w 1702 r., kiedy na terytorium Rzeczypospolitej odbywają się działania wojenne, przemarsze wojsk i związane z tym zniszczenia, drugi – od momentu faktycznego dołączania do stron konfliktu. Momentem faktycznego przystąpienia do konfliktu był rok 1704 i układ narewski, sojusz zaczepno-odporny pomiędzy królem Augustem II Mocnym i Rzeczpospolitą a Piotrem I. Na mocy postano-

14 R. Kowalski, *Nieudana wyprawa Augusta II przeciwko Turcji w 1698 roku. Stosunek prymasa Michała Radziejowskiego do wydarzeń kampanii podhajeckiej i antysaskiego tumultu w Brzeżanach*, „Echa Przeszłości” 2023, nr XXIV/2, s. 41-42.

wień traktatu Rzeczpospolita formalnie wchodziła do wojny w sojuszu z Cesarstwem Rosyjskim. Sojusz skierowany był przeciwko Szwecji¹⁵.

Szczuka w maju 1700 r. uczestniczył w radzie senatu, która obradowała nad przystąpieniem Rzeczypospolitej do wojny ze Szwecją. Był przeciwny przystępowaniu do wojny, w której uczestniczył już August II jako władca Saksonii¹⁶. W 1701 r. pojechał wraz z królem do Birż na zjazd z carem Piotrem I. Uczestniczył w toczących się wówczas rozmowach. Nieufnie podchodził jednak do propozycji rosyjskich, w tym do zawarcia sojuszu. Uważał, że należy doprowadzić do tego, aby Rosja prowadziła działania wojenne poza granicami Rzeczypospolitej. W 1702 r. na radzie senatu opowiedział się jednak za wojną ze Szwecją, a w sierpniu tego roku u boku króla pod Sandomierzem podpisał akt powstałego tam związku szlachty małopolskiej w obronie monarchii¹⁷. W pierwszej połowie 1704 r. uczestniczył w radzie senatu w Krakowie oraz sejmiku lubelskim. W kolejnych miesiącach pozostawał w Radzynie.

Tymczasem władca Szwecji, Karol XII, przy pomocy skonfederowanej w Warszawie opozycyjnej szlachty 12 lipca 1704 r. doprowadził do detronizacji Augusta II i elekcji Stanisława Leszczyńskiego. Wszystko odbywało się przy wsparciu wojsk szwedzkich, które na terytorium Rzeczypospolitej wkroczyły już pod koniec 1701 r. Główne siły z Karolem XII na czele dokonały inwazji w 1702 r. Do oddziałów szwedzkich dołączyli także Sapiehowie, którzy byli najważniejszą siłą opozycyjną wobec Augusta II. Konflikt z królem wynikał m.in. z przegranej dwa lata wcześniej wojny domowej na Litwie z tzw. republikantami¹⁸.

Po elekcji Stanisława Leszczyńskiego prymas Michał Stefan Radziejowski namawiał Szczukę do przystąpienia do nowego władcy, on jednak pozostał przy Augustie II, którego gościł w listopadzie 1705 r. w Szczuczynie¹⁹. Podkanclerzy, uczestnicząc w konferencji delegatów polskich z ministrami rosyjskimi, domagał się respektowania

15 J. Staszewski, *Wielka wojna północna i jej skutki*, „Czasy Nowożytnie” 2001, t. 10 (11), s. 11-20.

16 H. Palkij, *Szczuka Stanisław Antoni...*, ipsb.nina.gov.pl, 31.05.2024, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-antoni-szczuka-h-grabie-zm-1710-podkanclerzy-litewski> [31.05.2024].

17 Ibidem.

18 J. Siwoń, *Daremne starania: klienci Karola Stanisława Radziwiłła i ich zabiegi o ochronę dóbr patrona przed Szwedami i wojskami Leszczyńskiego w latach 1706-1709*, „Wieki Stare i Nowe”, t. 18 (23), s. 3-4, <https://www.journals.us.edu.pl/index.php/WSN/article/view/15052/12846/> [31.05.2024].

19 J. Siemion, *Dzieje miasta i gminy Szczuczyn*, Szczuczyn 2013, s. 25.

postanowień traktatu narewskiego, zaprzestania grabieży przez wojska rosyjskie, wypłacenia subsydiów armii koronnej i wycofania wojsk kozackich na lewy brzeg Dniepru. W tym czasie jednak wojska rosyjskie, saskie i konfederacji sandomierskiej niszczyły majątki ziemskie, w tym włości podkanclerzego²⁰.

Walczący, niszcząc dobra magnatów, starali się wymusić na ich właścicielach dołączenie do jednej z rywalizujących ze sobą stron. Według Jana Siwonia, z dużą pewnością było tak w przypadku m.in. kanclerza wielkiego litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła, związanego z frakcją republikantów, wspierającego Augusta II od początku panowania, który w wyniku akcji represyjnej przeszedł na stronę Leszczyńskiego, wojewody ruskiego Jana Stanisława Jabłonowskiego oraz podkanclerzego Stanisława Antoniego Szczuki, którego stronnicy Leszczyńskiego wzięli w niewolę. W tym czasie małżonka Szczuki – Konstancja z Potockich, oraz ich dzieci²¹ zostali uwięzieni przez podkomorzego koronnego Jerzego Dominika Lubomirskiego i na polecenie nowego władcy i przetrzymywani jako zakładnicy w Szczecinie. Tym sposobem wymusili przystąpienie Szczuki do Leszczyńskiego²². Stanisław Antoni udał się wówczas do Rydzyny²³. Potwierdzają to i współczesne im relacje, i rachunki dworu Szczuki.

Zapisy z księgi rachunkowej – ekspensy w maju 1706 r. sporządzono w Radzynie. Poniesione wówczas wydatki świadczą mogą

20 H. Palkij, op. cit.

21 W 1695 r. (6 lutego) Stanisław Antoni ożenił się z damą dworu Marii Kazimiery, Konstancją Marią Anną z Potoka Potocką, herbu Srebrna Piława, córką Bogusława, starosty jabłonowskiego, i Teofilii Heleny z Kurozwęk Męczińskiej. Szczukowie mieli kilkoro dzieci, synów: Augusta Michała, ur. 29 września 1697 r., zmarłego na odrę w 1702 r., Marcina Leopolda Stefana, ur. 13 listopada 1698 r., zmarłego w 1728 r., Jana Kantego, ur. ok. 1699 r., zmarłego w 1724 r. oraz córki: Wiktorię, ur. 23 grudnia 1701 r., żonę Jana Stanisława Kątskiego, generała artylerii koronnej, a po jego śmierci – Jana Cetnera, kuchmistrza koronnego, zmarłą w 1735 r. i Annę Marię, ur. 1703 r., zmarłą na ospę w 1705 r. I. Grochowska, op. cit., s. 5, 37, 38; B. Popiołek, *Kobieta zaradna. Konstancja Marianna z Potockich Szczukowa, podkanclerzyna litewska*, [w:] *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. A. Ročko, M. Górka, Warszawa 2017, s. 21-40; U. Kicińska, *Patronacka aktywność wdowy Konstancji Marianny z Potockich Szczukowej podkanclerzyny litewskiej*, [w:] *W kręgu patronatu kobiecego w XVII-XVIII wieku*, red. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Penkała-Jastrzębska i in., Kraków 2018, s. 221-237.

22 H. Palkij, op. cit.; J. Siwoń, op. cit., s. 2.

23 Rydzyna – miasto w woj. wielkopolskim, w powiecie leszczyńskim, położone na Wysoczyźnie Leszczyńskiej, około 8 km od Leszna. W końcu XVII w. Rydzyna i dobra ziemskie należące do właścicieli miasta przeszły w posiadanie Leszczyńskich, panów na mieście Lesznie. Jego właścicielem był również Stanisław Leszczyński, król Polski.

o przygotowaniach do wyjazdu. Płacono ludziom zajmującym się końmi²⁴ oraz rzemieślnikom naprawiającym sprzęt, w tym: „Slosarzowi za musztuk”, „Za koperwas y kley do skrzyni na szable”, „za dwie kop Cwiczekow do teyże”, „Slosarzowi od roboty do teyże, zawiasek, Zamku z kluczem, dwóch wrzeciżkow y skobelków”, „Żydom krawcom od roboty Janczarskiej Barwy dla Janczarow 62 [...]”²⁵. Kolejne to adnotacje wykonano „w drodze”, wyprawa Szczuki rozpoczęła się bowiem w czerwcu 1706 r.²⁶

Według źródeł Szczuka dołączył do króla Stanisława 4 września 1706 r.²⁷ W zachowanych relacjach czytamy: „Do których JMP [Stanisław Antoni] Szczuka przybył ad latus Principis [do boku władcy] d. 4 Septembris [IX 1706] z Jejmością swoją”²⁸. Kilka dni później wyruszono do Rawicza²⁹. Małżonka Szczuki – Konstancja – „do dóbr swoich jechać miała”³⁰.

Księga dochodów z lat 1706-1710 to źródło, które obok listów i diariuszy z początku XVIII w., przybliży aktywność Stanisława Antoniego Szczuki w tym okresie. „October w Saxoniey w Laysnychu”³¹ to pierwszy wpis z księgi percepty świadczący o jego pobycie w Saksonii, dokładnie w Leisnig, niewielkim mieście w pobliżu Lipska. Potwierdza to korespondencja osób z otoczenia Leszczyńskiego oraz księgi rachunkowe³². Podróż do Saksonii przybliży ponadto anonimowa relacja z podróży króla Stanisława do Saksonii i pierwszych tygodni jego pobytu w tym kraju jesienią 1706 r., najprawdopodobniej autorstwa podkanclerzego litewskiego Stanisława Antoniego Szczuki³³.

Stanisław Antoni Szczuka towarzyszył królowi Stanisławowi Leszczyńskiemu, który przebywał ze swą żoną na zamku Mildenstein. Król

24 AGAD, APR, sygn. 438, s. 31.

25 Ibidem, s. 31-32.

26 Ibidem, s. 35.

27 [Stanisław Antoni Szczuka?], Relacja drogi Saxonskiej Najiasniejszego Króla JM Stanisława Pierwszego diarice skompendiowana A[nno] 1706, [w:] *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 1, op. cit., s. 42-44.

28 Ibidem, s. 44.

29 Rawicz, miasto powiatowe w woj. wielkopolskim, w pobliżu ówczesnej granicy śląskiej.

30 [Stanisław Antoni Szczuka?], Relacja drogi Saxonskiej Naiasniejszego Króla JM Stanisława Pierwszego diarice skompendiowana A[nno] 1706, s. 44.

31 AGAD, APR, sygn. 438, s. 4.

32 Ibidem, s. 49.

33 Relacja drogi Saxońskiej Naiasniejszego króla Stanisława Pierwszego diarice skompendiowana 1706, cit. per, *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 1, op. cit., s. 42-53.

Szwecji Karol XII, po narzuceniu Augustowi II traktatu w Altranstädt 24 września 1706 r. oraz zmuszeniu go do rezygnacji z korony polskiej na rzecz Leszczyńskiego, okupował Saksonię³⁴. Podróż ówczesnego króla Polski analizuje Jerzy Dygdała w oparciu o korespondencję, w tym sekretarzy królewskich Samuela Kazimierza Szwykowskiego i Jozefata Michała Karpia, którzy regularnie składali sprawozdania kanclerzowi wielkiemu litewskiemu Karolowi Stanisławowi Radziwiłłowi³⁵.

W liście do Karola Stanisława Radziwiłła z lutego 1707 r. Samuel Kazimierz Szwykowski zanotował: „List od JMP podkanclerzego WXL [Stanisława Antoniego Szczuki] odsyłam WXM Dobrodziejowi, który [Szczuka] tu do Lipska dnia wczorajszego przyjechał i traktuje z posłami cudzoziemskimi quod negotiu[m] [jakąś sprawę]. Sam podobno oznajmuje WXM Dobrodziejowi, mnie investigabile [sprawa nieznana]”³⁶.

Oprócz Stanisława Antoniego Szczuki do najbliższego otoczenia króla należeli przede wszystkim wuj króla Jan Stanisław Jabłonowski, kanclerz wielki koronny, Stanisław Tarło, marszałek nadworny koronny, Władysław Poniński, referendarz koronny, Władysław Czarnkowski, podskarbi wielki koronny, oraz biskup kijowski Jan Paweł Gomoliński, a od 1708 r. Teodor Potocki, biskup chełmiński, a także królewicz Konstanty Sobieski i starosta malborski Franciszek Bieliński. Wpływ na króla posiadał przebywający wraz z nim Stanisław Poniatowski i jego brat Józef³⁷.

Samuel Kazimierz Szwykowski relacjonował: „Tu zaś u nas w Laysniku [Leisnigu] jednakowym sposobem dni schodzą. Król JM [Stanisław] najczęściej gra w warcaby z JMP Włostowskim, non sine iurgio [nie bez sporów]. Królowa JM [Katarzyna], Księżna JM [Anna Leszczyńska] i trzech kawalerów: JMP marszałek nadw. [Stanisław Tarło], starosta krakowski [Franciszek Wielopolski] i wojewodzie smoleński [Michał Tarło] [..] cinquilie [w pięcioro] grają. Królowa JM po prawej ręce sieda do gry, u stołu zaś Księżna JM między Królem JM a Królową JM,

34 J. Dygdała, *Z Torunia do Wilna. Podróż króla Stanisława zimą 1708 roku*, „Zapiski Historyczne” 2017, t. 83, z. 2, s. 85-86.

35 Ibidem, s. 85-99.

36 Samuel Kazimierz Szwykowski do Karola Stanisława Radziwiłła w Lipsku, 8 II 1707 r., cit. per: *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 1, op. cit., s. 74.

37 *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 1, op. cit., s. 14.

jako gościa siada. Pisałem w przeszłych listach, że Królowa JM [Katarzyna] stoi [mieszka] tam, gdzie JMP podkanclerzy lit. [Stanisław Antoni Szczuka] stał. JMP podkanclerzy nad kaplicą”³⁸.

Pobyt w Saksonii trwał do połowy roku 1707. W końcu sierpnia wojska szwedzkie rozpoczęły wymarsz do Rzeczypospolitej. Trasa prowadziła przez Śląsk. Karol XII planował wyparcie wojsk rosyjskich oraz uderzenie na Rosję. Dokładniejszy czas wyjazdu z Saksonii oraz trasę podróży możemy ustalić na podstawie korespondencji oraz księgi ekspensy dworu Szczuki, wydatki w drodze „z Saxonii z Lesnika” rozpoczynają się bowiem w sierpniu 1707 r.³⁹ Jesienią 1707 r. Szczuka powrócił więc do Rzeczypospolitej z królem Leszczyńskim. Według J. Dygdały, król Stanisław w miesiącach wrzesień-październik 1707 r. przebywał ze swoimi ludźmi w Wielkopolsce, a w listopadzie przeniósł się na Kujawy. Przebywał we wsi Święte niedaleko obecnego Aleksandrowa Kujawskiego. Wojska szwedzkie przygotowywały się wówczas do przeprawy przez Wisłę⁴⁰. Księga wydatków umożliwia weryfikację kolejnych miejsc pobytu Szczuki, kosztów utrzymania dworu oraz poniesionych wydatków i potwierdza jego obecność przy boku króla.

Szwedzi, przygotowując się do przeprawy przez Wisłę, zaczęli budować dwa mosty łyżwowe (pontonowe): jeden pod Włocławkiem, drugi niżej, w pobliżu Nieszawy. Ludzie z otoczenia Leszczyńskiego nie bardzo zdawali sobie sprawę, jakie właściwie są plany Karola XII. Podkanclerzy litewski Stanisław Antoni Szczuka tak pisał do kanclerza wielkiego litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła: „Dokąd będziemy iść za Wisłę nie wiadomo, słyhać jednak, że po milach kilkunastu marszowych znowu haltować mamy i tak pono całą zimę odprawimy. Com dawno tu zgadł i obiecał”⁴¹.

Do początku 1708 r. Leszczyński przebywał na Kujawach. 5 stycznia 1708 r. przybył do Torunia. Monarchę witał tam wojewoda wileń-

38 Samuel Kazimierz Szwykowski do Karola Stanisława Radziwiłła Laysnich [w Leisnig] d. 18 II 1707 r., cit. per, *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 1, op. cit., s. 78.

39 AGAD, APR, sygn. 438, s. 74.

40 J. Dygdała, *Z Torunia do Wilna...*, s. 86; zob. idem, *Król Stanisław Leszczyński w Toruniu w styczniu 1708 roku*, „Rocznik Toruński” 1991, t. 20, s. 243; idem, „Nowe” doniesienia o pobycie króla Stanisława Leszczyńskiego na Kujawach i w Toruniu na przełomie 1707/1708 roku, „Rocznik Toruński” 2015, t. 42, s. 7-9.

41 Stanisław Antoni Szczuka do Karola Stanisława Radziwiłła, Święte, 29 XII 1707 r., cit. per, J. Dygdała, *Z Torunia do Wilna...*, s. 86.

ski i hetman wielki litewski Kazimierz Jan Sapieha. Na Trzech Króli, 6 stycznia 1708 r., Stanisław Leszczyński przybył rano do fary staromiejskiej. Przed kościołem powitał króla łacińską mową biskup chełmiński Teodor Potocki. W imieniu króla odpowiedział podkanclerzy litewski Stanisław Szczuka⁴². W kolejnych miesiącach, w ślad za Karolem XII, zimą dotarł do Grodna, Gieranon⁴³, a następnie do Wilna⁴⁴. Towarzyszył królowi na Litwie i w Prusach Królewskich. W lipcu 1708 r. w Malborku uczestniczył w radzie, podczas której rozważano plany wobec członków konfederacji sandomierskiej. Brał udział w tajnych rozmowach z hetmanem koronnym Adamem Mikołajem Sieniawskim, który po abdykacji Augusta II stał się jednym z najważniejszych uczestników rozgrywek politycznych, czołową osobistością w konfederacji sandomierskiej. Rozżalony z powodu zniszczenia przez wojska szwedzkie dóbr szczuczyńskich oraz pomijania go w awansach, Szczuka pozostawał przy boku króla podczas marszu na Kijów, jednak nie należał do zwolenników opanowania prawobrzeżnej Ukrainy.

Podczas podróży przy boku Leszczyńskiego w 1708 r. Szczuka, na wieść o przyjmowaniu przez króla dawnych przeciwników, wspominał: „W takiej cholerze byłem, że ledwo mszę dosłuchałem i nie tak powiada spalenie dóbr i terażniejsza onych ruina boli mię, jako tak łatwe przyjęcie wojewody połockiego. My pieczętarze tak potrzebni będąc Królowi i którzy ni w czym nie zgrzeszyliśmy, tylko żeśmy praw prawdziwego Króla, jeszcze na ówczas Augusta [II] trzymali się, przystąpiwszy przed świtaniem do Króla Jegomości [Stanisława] bo natenczas Król Jegomość był malowany, jeszcze go żaden monarcha był nie uznał, aż dopiero po traktacie altranstadzkim i po naszym przystąpieniu. A z jakim okrucieństwem nas przyjmowano, mnie Sztok[h] olmem straszono, żonę i dzieci musiałem dać w zastaw, kazano przepraszać króla szwedzkiego, do którego kiedy szedłem rozumiałem, że mię zje. Książę Jegomość [Karol Stanisław Radziwiłł] musiał do nich posyłać, nie przyjęto go jakby należało, zawsze o nim suspikowano [go podejrzewano]. A wojewoda połocki, który zakazanego prawem pułkownikowstwa [litewskiego] podjął się i sam o nie starał się, który

42 J. Dygdała, *Z Torunia do Wilna...*, s. 87.

43 Gieranony – miasto królewskie położone w końcu XVIII w. w starostwie niegrodowym gieranońskim, w powiecie oszmiańskim województwa wileńskiego.

44 J. Dygdała, *Z Torunia do Wilna...*, s. 90-97.

buntował szlachtę, asystował radom przeciwnych, brał od cara [Piotra I] pieniądze, kaptury [sądy] stanowił, teraz tak łatwo przyjęty jest i jeszcze nie z deprekacją [przeprosiniami], ale z wizytą był u Króla Jegomości”. [...] Potym śmiejąc się rzekł: „I Księżę Jegomość źle uczynił i ja także, żeśmy przystąpili do tej partii, bo byśmy nabrali dziengów jak drudzy i z wizytą teraz do Króla przyjechali byśmy”. Kiedym ja rzekł, że się nie dziwować temu, bo pan wojewoda połocki krewny Królowi Jegomości, odpowiedział i Księżę Jegomość [Karol Stanisław Radziwiłł] Króla był krewny i moja żona [Konstancja] Królowi Jegomości terażniejszemu krewna, a żadnego na to nie było respektu. Ex occasione [z powodu] takiej licentii [swawoli] szwedzkiej rzekł JMP podkanclerzy: „Niepodobna żeby Szwedów Pan Bóg nie miał skarać za tak wielkie zdzierstwa i okrucieństwa”⁴⁵.

Stanisław Antoni pełnił rolę doradcy i królewskiego ministra, czuwał nad królewską kancelarią, przygotowywał dokumenty do podpisu przez monarchę, przyjmował poselstwa. Z listów Szwykowskiego i Karpia można ocenić, że cieszył się zaufaniem Leszczyńskiego. Jozafat Michał Karp pisał do kanclerza Karola Stanisława Radziwiłła: „Nie podobna jak Król jest ciężki do podpisów. Nad najmniejszym papierem skrupulizuje i zwróci podpis. Jeden tylko Jegomość Pan podkanclerzy [Stanisław Antoni Szczuka] szczęśliwy, że jemu papiery bez trudności podpisuje”⁴⁶.

Nie tak często spotykał się Leszczyński w większym gronie. Wolny czas spędzał na polowaniu, spacerach, grze w karty, kości, warcaby i szachy. Wieczorem, po nabożeństwie, jadł kolację i niekiedy spotykał się z Jabłonowskim i Szczuką dla omówienia bieżących spraw i sytuacji w Rzeczypospolitej⁴⁷.

Podczas obrad senatu Szczuka stawał po stronie prawa. Jego wypowiedzi były przemyślane: „JMP podkanclerzy lit. [Stanisław Antoni Szczuka] ordinarium praxi [tak jak zazwyczaj] wotum miał godne in ceremonialibus [w formie] i w refleksjach”⁴⁸. Podczas pobytu kró-

45 Jozafat Michał Karp do Karola Stanisława Radziwiłła w Gieranonach, 9 III 1708 r., cit. per: *Przyboku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 1, *Wyprawy do Saksonii i Litwy w latach 1706-1708. Listy królewskich sekretarzy Samuela Kazimierza Szwykowskiego i Jozefata Michała Karpia oraz fragmenty z gazet pisanych i diariuszy*, wydał Jerzy Dygdała, Warszawa 2018, s. 161-162.

46 *Przyboku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 1, op. cit., s. 15-16.

47 *Ibidem*, s. 16-17.

48 *Ibidem*, s. 51-52

la z dworem na Litwie wynikała dyskusja na temat oddania pieczęci wielkiej koronnej Janowi Stanisławowi Jabłonowskiemu⁴⁹. Kwestię omawiano podczas tajnej rady senatu 21 marca. Nikt z obecnych tam senatorów nie chciał wyrazić na to zgody⁵⁰.

Jozafat Michał Karp 25 marca 1708 r. pisał do Karola Stanisława Radziwiłła: „21 [III] Z rana secretissimum [jak najtajniej] było senatus consilium [rada senatu], na które prócz senatorów nikt nie wchodził. Materia tego senatus consilium wszystka, jeśli oddać pieczęć JMP kanclerzowi [Janowi Stanisławowi Jabłonowskiemu], albo nie? [...] JMP podkanclerzy WXL [Stanisław Antoni Szczuka], dii dederunt [boski wywodził] w KJM iudicium [osąd] i wielki rozum, że bez żadnej rady największe możesz decidere [rozstrzygać] rzeczy, cytował prawa, że in senatus consilio nie godzi się oddawać pieczęci i konkludował, życząc rejekty [odroczenia] do sejmu. JMP marszałek konfederacki [Piotr Bronisz] rzekł, że lubo nie ma ius [prawa] mówienia in senatus consilio ex quo [ponieważ] kto nie jest senatorem, to tylko innuit [wskazał], że konfederacja jego za najpierwszy niemal fundament położyła detronizacji króla Augusta, że przeciwko prawu oddał pieczęci in senatus consilio, a zatym żeby w to co jest reprobatum [zganione] nie wpadać, życzył odłożyć do sejmu oddanie pieczęci”⁵¹.

Podkanclerzy strzegł również praw w kwestii posiadania pieczęci prywatnych. Samuel Kazimierz Szwykowski w liście do Karola Stanisława Radziwiłła pisał: „Pokazywałem JMP podkanclerzemu [Stanisławowi Antoniemu Szczuce] i ten powiedział, że nobis praesentibus [poza nami obecnymi] nikt w Koronie pieczęci prywatnej trzymać nie może i mens [myśl] konfederacji była ad accessum [do przystąpienia] pieczętarzów, podług prawa, które confoederatia znosić nie może, bo ad tuendum tollendas leges [dla utrzymania upadających praw] stanęła”⁵².

49 Oficjalnie kanclerzem koronnym, jeszcze z nominacji Augusta II, wciąż był biskup warmiński Andrzej Chryzostom Załuski. Jan Stanisław Jabłonowski herbu Prus (1669-1731), zwolennik Augusta II, a następnie Stanisława Leszczyńskiego, w latach 1706-1709 kanclerz wielki koronny, zob.: L. A. Wierzbicki, *Senatorowie koronni na sejmach Rzeczypospolitej*, Warszawa 2017, s. 73.

50 J. Dygdała, *Z Torunia do Wilna...*, s. 96-97.

51 Józef Michał Karp do Karola Stanisława Radziwiłła, Wilno 21 III 1708 r., cit. per, *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 1, op. cit., s. 191.

52 Samuel Kazimierz Szwykowski w liście do Karola Stanisława Radziwiłła, 14 I 1708 r., cit. per, *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*..., s. 145.

Listy Stanisława Antoniego Szczuki z tego okresu, jak zaznaczył J. Dygdała, dotyczą przede wszystkim spraw „urzędowych”, to jest wystawiania i pieczętowania dokumentów, zwłaszcza na starostwa i królewszczyzny. Zawierają niewiele informacji o ówczesnych wydarzeniach politycznych, w 1708 r. podkanclerzy donosił np. kanclerzowi Radziwiłłowi, że w otoczeniu króla przygotowano dwa projekty: zwołania sejmu pacyfikacyjnego do Lublina i ustanowienia „regencji” na czas wyprawy Leszczyńskiego ze Szwedami w głąb Rosji. Po powrocie króla Stanisława z kwatery szwedzkiej Szczuka wywnioskował jednak, że oba te projekty oceniono tam negatywnie⁵³.

Uzupełnienie danych na temat życia podkanclerzego w omawianym okresie znajdziemy w jego korespondencji z małżonką. W listach do Konstancji oraz od niej otrzymywanych znajdziemy dane na temat spraw majątkowych, finansowych i rodzinnych oraz sporadycznie relacje dotyczące np. przemarszu wojsk i poniesionych z tego tytułu strat⁵⁴.

I tak jeszcze w 1704 r. Szczuczyna donosiła mężowi o przemarszu wojsk z królem Augustem II przez majątek radziński: „W Radzynie 25 Augusta [VIII] 1704 roku, jedynie z serca kochany Dobrodzieju muj stanął tu z listami od wm [waszmość] pana 27 z Wysokiego człek któregom do dzisiejszego dnia zatrzymać musiała do rzetelnej relacji biedy y [...] dopr [dóbr] naszych ktorom poniosła od przechodzących woisk z Krolem JWaszmością polskiem dnia 24 stanoł krol Jej mość z woiskiem saskiem [...] wochiniu [Wohyniu] sam [...] stał na Besiwoli [Bezwoi ?] ludzie zaś po wsi y miasteczku nocował tam [...] zboża wszystkie [...] poszły iączmienia owsy nawet y [...] na ogrodach [...]

53 Stanisław Antoni Szczuka do Karola Stanisława Radziwiłła, Gieranony, 16 III 708 r., cit. per, J. Dygdała, *Z Torunia do Wilna...*, s. 94.

54 AGAD, APP, sygn. 163a, t. 42, Korespondencja Stanisława Antoniego Szczuki, sekretarza króla Jana III i regenta kancelarii koronnej, potem referendarza koronnego, wreszcie podkanclerzego W. Ks. Lit. (tzw. Teki Szczuki): T. XLII – Listy Stanisława Szczuki do żony Konstancji z Potockich Szczuczyny z lat 1695-1709 wraz z kilkunastoma listami Szczuczyny do Szczuki; ibidem, t. 43, Korespondencja Stanisława Antoniego Szczuki, sekretarza króla Jana III i regenta kancelarii koronnej, potem referendarza koronnego, wreszcie podkanclerzego W. Ks. Lit. (tzw. Teki Szczuki): T. XLIII – Listy Konstancji z Potockich Szczuczyny do Stanisława Szczuki z lat 1695-1709 i jeden list do córki Wiktorii Kątskiej z roku 1721.

siano cokolwiek było [...] Branicy Zbulitowi [Zbulitowa] Siotny [Sitny] y sowińskim wioskom [osowińskim wioskom]”⁵⁵.

W połowie sierpnia 1709 r. podkanclerzy przebywał ze swoim pocztem husarskim w obozie pod Niskiem, a następnie poszedł z królem pod Opatów. Po zniszczeniu przez Rosjan armii szwedzkiej w bitwie pod Połtawą 8 lipca 1709 r., Szwedzi opuścili ziemie Rzeczypospolitej. Król Leszczyński wycofując się na Pomorze, pozostawił ludzi ze swojego otoczenia, w tym podkanclerzego Szczukę, których upoważnił do wydawania uniwersałów i zwołania sejmu. Wyjechali oni do Warszawy na spotkanie z Sieniawskim, tu jednak zostali zatrzymani przez wojsko konfederacji sandomierskiej. Pomimo protestów Piotra I uwolniono ich dzięki protekcji hetmana⁵⁶. Ostatnie działania o charakterze publicznym podkanclerzego związane były z wydarzeniami politycznymi, które miały miejsce w 1710 r., Szczuka uczestniczył bowiem w Wolnej Radzie Warszawskiej – sejmie konfederackim, podczas którego nastąpiła formalna restytucja Augusta II na króla Polski⁵⁷.

Stanisław Antoni zmarł w Warszawie 19 maja 1710 r. Zgodnie z testamentem został pochowany w podziemiach kościoła w Szczuczynie obok dwójki jego dzieci⁵⁸. Przyczyną śmierci Szczuki miało być zapalenie płuc.

W księgach ekspensy z 5 kwietnia 1710 r. znajdujemy zapis dotyczący kupna dla „Dobrodzieja” leków: „P. Minaszewskiemu Doktorowi za lekarstwa dla Im Dobrodzieia”⁵⁹. Choroba nie ustępowała jednak, w drugiej połowie kwietnia zapłacono „za zioła y insze ingredience [...] dla Dobrodzieja”⁶⁰. Na podstawie innych wydatków w tym okresie można przypuszczać jednak, że stan zdrowia Szczuki nie był tak poważny. Wydatki na kuchnię, pieczone ciasta i inne przedmioty wyposażenia świadczą o aktywności dworu w tym okresie i licznych spotkaniach. Liczne obowiązki i podróże również w niesprzyjających

55 AGAD, APP, sygn. 163a, t. 43, s. 812-813, Konstancja z Potockich Szczuczyna do Stanisława Antoniego Szczuki, Radzyń 25 VIII 1704 r.

56 H. Palkij, op. cit.

57 *Volumina Legum*, Petersburg 1860, t. 6, s. 99; W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, 1936, t. 2, s. 164.

58 I. Grochowska, op. cit., s. 33.

59 AGAD, APR, sygn. 438, s. 161.

60 *Ibidem*, s. 164.

warunkach, w okresie panowania na ziemiach polskich zarazy, przyczyniły do przedwczesnej śmierci podkanclerzego.

Stanisław Antoni Szczuka, jako doradca kolejnych królów polskich, miał opinię człowieka, którego charakteryzował rozsądek, dbałość o dobro Rzeczypospolitej i dążenie do zgody w kraju. Słynął z talentów krasomówczych. Z relacji mu współczesnych wynika, że w okresie pierwszego panowania Leszczyńskiego był sceptyczny wobec politycznych i militarnych planów Karola XII. Negatywnie oceniał również postępowanie wojsk szwedzkich na ziemiach Rzeczypospolitej. Traktował ich bardziej jako wrogów niż sojuszników. W postępowaniu swoim oraz sposobie wypełniania obowiązków wykazywał się starannością oraz dbałością, w tym o zachowanie i przestrzeganie prawa.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Główne Akt Dawnych

Archiwum Potockich z Radzyna, sygn. 438, Księga percepty i ekspensy dworu Stanisława Antoniego Szczuki, podkanclerzego W. ks. Lit. (w Grodnie, Warszawie, Radzynie, Kurowie, Szczuczynie oraz w czasie licznych podróży – krajowych i zagranicznych) okresowo przez w/w sprawdzana i podpisywana z lat 1706-1710. Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 163 a.

Opracowania:

1. Bartoszewicz J., *Stanisław Antoni Szczuka*, „Tygodnik Ilustrowany” 1862, t. 16, s. 16.
2. Dygdała J., *Król Stanisław Leszczyński w Toruniu w styczniu 1708 roku*, „Rocznik Toruński” 1991, t. 20.
3. Dygdała J., „Nowe” doniesienia o pobycie króla Stanisława Leszczyńskiego na Kujawach i w Toruniu na przełomie 1707/1708 roku, „Rocznik Toruński” 2015, t. 42, s. 7-9.
4. Dygdała J., *Z Torunia do Wilna. Podróż króla Stanisława zimą 1708 roku*, „Zapiski Historyczne” 2017, t. 82, z. 2, s. 85-99.
5. Gmiterek H., *Aktywność gospodarza Antoniego Szczuki w Lubelskiem na przełomie XVII-XVIII wieku*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwiejskiego*, red. B. Roka, J. Maroń, Toruń 2006, s. 597-608.
6. Grochowska I., *Stanisław Antoni Szczuka – jego działalność w ziemi wiskiej 1682-1710*, Warszawa 1989.
7. Konopka M., *Stanisław Antoni Szczuka – dygnitarz i przyjaciel Jana III*, [w:] *Studia z dziejów epoki Jana III*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1984, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 726, Historia, t. 47, s. 211-219.
8. Kowalski R., *Nieudana wyprawa Augusta II przeciwko Turcji w 1698 roku. Stosunek prymasa Michała Radziejowskiego do wydarzeń kampanii podhajeckiej i antysaskiego tumultu w Brzeżanach*, „Echa Przeszłości” 2023, nr XXIV/2, s. 27-54.

9. Kicińska U., *Patronacka aktywność wdowy Konstancji Marianny z Potockich Szczukowej podkanclerzyny litewskiej*, [w:] *W kręgu patronatu kobiecego w XVII-XVIII wieku*, red. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Penkała-Jastrzębska, A. Słaby, Kraków 2018, s. 221-237.
10. Michałowska A., *Stanisław Antoni Szczuka – początki kariery patrona*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, R. CII, s. 61-89.
11. Palkij H., *Szczuka Stanisław Antoni*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 47/3, Warszawa-Kraków 2011, s. 469-481.
12. Popiołek B., *Kobiety świat w czasach Augusta II. Studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*, Kraków 2003.
13. Popiołek B., *Kobieta zaradna. Konstancja Marianna z Potockich Szczukowa, podkanclerzyna litewska*, [w:] *Słynne kobiety w Rzeczypospolitej XVIII wieku*, red. A. Ročko, M. Górską, Warszawa 2017, s. 21-40.
14. *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 1, *Wyprawy do Saksonii i Litwy w latach 1706-1708. Listy królewskich sekretarzy Samuela Kazimierza Szwykowskiego i Józefa Michała Karpia oraz fragmenty z gazet pisanych i diariuszy*, wydał Jerzy Dygdała, Warszawa 2018.
15. *Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706-1709)*, t. 2, *W wędrówkach po Polsce między Gdańskiem a Lwowem w latach 1708-1709. Listy królewskiego sekretarza Józefa Michała Karpia oraz fragmenty z gazet pisanych i diariuszy*, wydał Jerzy Dygdała, Warszawa 2019, s. 362.
16. Sarnecki K., *Pamiętnik z czasów Jana Sobieskiego*, Wrocław 1958.
17. Siwoń J., *Daremnne starania: klienci Karola Stanisława Radziwiłła i ich zabiegi o ochronę dóbr patrona przed Szwedami i wojskami Leszczyńskiego w latach 1706-1709*, „Wieki Stare i Nowe”, t. 18 (23), s. 1-31, <https://www.journals.us.edu.pl/index.php/WSN/article/view/15052/12846/> [31.05.2024].
18. Staszewski J., *Pomysły reformatorskie czasów Augusta II. Uwagi o dziełach i programach*, [w:] *„Jak Polskę przemienić w kraj kwitnący ...”*, Szkice i studia z czasów saskich, Olsztyn 1997, s. 69-95.
19. Staszewski J., *Wielka wojna północna i jej skutki*, „Czasy Nowożytne” 2001, t. 10 (11), s. 11-20.
20. Wiśniewski J., *Podkanclerzy Stanisław Antoni Szczuka a geneza, rozrost i rozpad dóbr szczyrzyńskich*, [w:] *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, red. M. Gnatowski, H. Majecki, Warszawa 1975, s. 252-270.
21. Zielińska T., *Stanisław Antoni Szczuka jako referendarz koronny w latach 1688-1699*, „Kwartalnik Historyczny” 2004, R. CXI, s. 5-21.